

TALABALARNI RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARINING PSIXOLOGIK PEDAGOGIC METODLARI

Ergasheva Matluba.

JDPI.O'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada rivojlantiruvchi ta'lim ma'lum bir vaqtda o'quvchining ta'limiy, tarbiyaviy, manaviy, ruhiy va jismoniy hamda uni tez o'zgaruvchan dunyoda, jamiyatga hayotga moslashuvini ta'minlovchi ta'lim nazariyasi haqida boshlang'ich sinfda o'quv jarayonining yangilanishi rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi va amaliyotida olib boriladigan izlanishlarga tayanadi. Rivojlantiruvchi ta'lim samaradorligi avvalom bor boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv faoliyatini faollashtirish orqali erishiladi. O'quvchi o'qituvchi tomonidan tushuntiriladigan yangi bilimlarni tayyor ko'rinishda passiv idrok qilmasligi, balki ularni kuchi yetadigan mustaqil ishda topishi haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: Rivojlantiruvchi ta'lim, boshlang'ich ta'lim, passiv idrok, idrok qilish, faoliyatli yoddashuv, o'qitish, qiziqishning ortishi, boshlang'ich ta'lim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019 yil 19 mart kuni ilgari surgan besh muhim tashabbuslari ham ijtimoiy faol talaba-yoshlarni tarbiyalashda ta'lim muassasasi o'rni va ahamiyati juda yuqori. Chunki, ushbu ilgari surilgan "beshta eng muhim tashabbusda yoshlarga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini ta'minlash" kabi vazifalar mamlakat ertangi kuni uchun, yetuk, yoshlarni barkamol avlod bo'lib voyaga yetishlarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy oliy pedagogik ta'lim rivojlanishi bosqichining o'ziga xos jihati bo'lib bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligini maqsadli, mazmuniy va texnologik o'zgartirish hisoblanadi. Maqsadni qo'yish apparatining o'zgarishi taxsil oluvchining o'z o'quv faoliyati sub'yekti sifatida qabul qilinishi, demak, sub'yekti-ob'yekti munosabatdan sub'yekt-sub'yekti (shaxsiy) munosabatga ega o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari paradigmasining almashinuvi bilan shartlangan; mazmuniy va texnologik qayta o'zgarishlar yangi maqsadlarga erishishni ta'minlashi kerak. Pedagog kasbiy tayyorgarligi muammosi bugungi kunda mamlakatda tezda o'zgarib turadigan siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga, ya'ni o'qituvchiga sotsial va madaniy rol ajratiladigan mamlakatda alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Mamlakatimizda sodir etilayotgan sotsial o'zgarishlar ta'lim sohasida qayta qurish jarayonlari uchun muayyan shartlarni yaratdi – maktablarning yangi turlarini yaratish, o'quv yurtlarini farqlash va o'zgartirish, amaliyotga turli xil pedagogik innovatsiyalar, mualliflik dastur va darsliklarni faol joriy etish.

Oxirgi o'n yillikda turli darajadagi pedagog va uslubiyotchilar orasida boshlang'ich maktabda rivojlantiruvchi ta'lim g'oyasiga qiziqish yanada aniq namoyon bo'ladi. Rivojlantiruvchi ta'lim aniq muammolari va ayrim jihatlari, maktab amaliyotida rivojlantiruvchi ta'limning u yoki bu tizimlarini qo'llashga urinishlar, rivojlantiruvchi ta'lim tizimlari bo'yicha ishlashni istagan mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash masalalariga tegishli bo'lgan etarli ko'p sonli ilmiy va o'quv-metodik materiallar yuzaga kelmoqda. Shuningdek xatto ichida rivojlantiruvchi ta'lim muammolari bo'yicha turli xil anjuman va seminarlar tashkil qilinadigan va o'tkaziladigan muvofiq pedagogik harakatlar yuzaga keladi. Biroq, "rivojlantiruvchi ta'lim" atamasining psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlarda faol ishlatilishiga qaramay mazkur tushunchaning mazmuni hozirgi kungacha muammoli, "rivojlantiruvchi ta'limning o'zi nima" degan savolga javoblar esa o'ta bir-biriga qarama-qarshi bo'lib qolmoqda. Rivojlantiruvchi ta'lim g'oyasi chuqur tarixiy ildizga ega. Uning asosida idrok etish jarayoniga muayyan falsafiy qarashlar yotadi. Masalan, Sokrat bahs-muzokaralari (eramizgacha 469-399 yy.) aqlni fikrni haqiqatni izlashga undaydigan faoliyat deb aniqlardi. Uning usullari pifagor maktabi tomonidan foydalanilardi (eramizgacha 4-asr). Idrok qilish masalalari suhbatdoshlarni faol fikrlash faoliyatiga kirituvchi o'ziga xos bahs usullarini ishlab chiqqan so'fiylar e'tibori markazida turgan (eramizgacha 5-asrda). Taxminan XI asrdan boshlab o'rta asr universitetlarida o'sha davrda

dialektika deb nomlangan va predmetini tushunchalar bilan ishlash tashkil qilgan mantiq muammolariga qiziqish paydo bo'ldi. XV asrdan boshlab yangi davr – Tiklanish davriga olib kelgan sotsial-iqtisodiy va ma'naviy jamiyat hayotida bir qator o'zagrishlar sodir bo'ldi. E'tibor diqqatiga inson, individ qo'yildi, bu ta'limga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Natijada insonning yangi mustaqil o'z-o'zini anglashi va yangi uning ijtimoiy nuqtai nazarini o'sib bormoqda: g'urur va mustaqil o'z mavqeini topish, o'z kuchi va qobiliyatini anglash insonning o'ziga xos xislatlariga aylanmoqda. O'qitish, qat'iy ishonishiga ko'ra, rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo'lishi va "butun insonni ishlab chiqishi" kerak, ya'ni nafaqat aqlga ta'sir ko'rsatishi, balki bola hissiyoti, irodasi, fe'liga muvofiq ta'sir ko'rsatishi, uni hayot uchun zaruriy bo'lgan malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishi kerak. Bularning barchasiga qaramay, ta'kidlash lozimki, ko'rib chiqiladigan davrda bir butun pedagogik ta'lim tizimi sifatida rivojlantiruvchi ta'lim masalalari bo'yicha umuman tadqiqotlar bo'lmagan. "Rivojlanish" atamasi asosan bolaning aqliy qobiliyatlari uchun ishlatilgan va oxir oqibatda "tadqiqot metodi" atamasi sinonimi sifatida uchragan.

Bolani o'qitish, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda yaratiladigan yaqin rivojlanish zonalarida aniqlanadigan bola psixik funksiyalari genezisi umumiy qonuniga tayanib, o'qitish va rivojlantirish o'zaronisbati muammosini hal etgan. Yangi psixik funktsiya tashkil qilinishi o'qitishdan iborat bo'lgan jamoa faoliyatida uning bajarilishi o'ziga xos "individual davom etishi" sifatida paydo bo'ladi. Bu holda "to'g'ri tashkil qilingan" deb "rivojlantirishdan oldinga yugurib o'tadigan" o'qitish hisoblanadi. Bu holda o'qitish ichki zaruriy va umum rivojlanish ongi bo'lib chiqadi. Bu ilgari yashagan insonlar yordamida o'z-o'zidan yuzaga kelgan rivojlangan faoliyat turlari va qobiliyatlarni mos qayta yaratuvchi faoliyatning o'zida amalga oshiriladi. O'qitish va tarbiya jarayonlari bevosita o'zidan o'zi bolani rivojlantirmaydi, balki faoliyatli shakllarga ega bo'lganida va muvofiq mazmunga ega bo'lganida rivojlantiradi. Insonni o'qitish va psixik rivojlanishi o'rtasida uning faoliyati turadi. Lekin bu "muayyan konsepsiya ko'rinishida birinchi kengaytirilgan holda aniqlashtirish, fan mazmuni bilan asoslash, psixologik-pedagogik va metodik tadqiqotlarni olib borish mumkin bo'lgan rivojlantiruvchi ta'lim g'oyasi edi"

- mazkur muammoga tegishli bo'lgan barcha nazariyalarda ancha yuqori turadi.

Inson bilimlarni yangi shart-sharoitlarda, ularni ijodiy o'zgartirishda tatbiq etish zaruriyatida katta qiyinchiliklarga duch keladi.

Oliy psixologik inson qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish muammolarini ko'rib chiqib, shuni ta'kidlaganki, an'anaviy o'quv faoliyati tayyor bilimlar, tayyor ma'lumotlar, tayyor tasavvurlarni o'zlashtirish jarayoniga olib boradi, ya'ni tayyor obrazlarni nutqda ishlatish faoliyati yoki aksincha so'z orqali berilgan tasavvurlarni "ko'z orqali ko'rish" sifatida amalga oshiriladi. O'qitish jarayonida, fikricha, boshqa tartibdagi faoliyat talab qilinadi – obrazga emas, balki predmet va o'zgaradigan predmetga qaratilgan faoliyat. Rivojlantiruvchi ta'lim tushunchasi psixologik-didaktik tushuncha bo'lib hisoblanadi va haqli ravishda ko'p fanlarga oid muammolarni ishlab chiquvchi psixodidaktika deb atash mumkin bo'lgan sohaga tegishli. Bu muammolar, bir tarafdin, psixologiya bilan o'rganilishi mumkin, chunki aynan u psixik rivojlanishning yoshga oid davrlarini ko'rib chiqishga bo'lgan yondashuvga ega, boshqa tarafdin, didaktika bilan, sababi aynan uning yordamida o'qitish jarayoni tashkil qilinadigan o'quv-metodik vositalarni aniqlaydi.

- boshlang'ich sinf yoshida shakllanadigan va rivojlanadigan psixik yangi hosilalarning yuzaga kelishi (o'quv faoliyati va uning sub'ekti, mavhum-nazariy fikrlash, hulq-atvorni ixtiyoriy boshqarish);

- mazkur davr faoliyati etakchi turining aniqlanishi (o'quv faoliyati, shakllanishi va tiklanishi aynan kichik maktab yoshi davriga to'g'ri keladi);

- etakchi faoliyat mazmuni va usullari, boshqa faoliyat turlari bilan o'zarobog'liqligi (o'yin, mehnat) va h.

Bu ko'rsatkichlarning aniq mazmun bilan to'ldirilishiga ko'ra muayyan yosh davriga tatbiq qilgan holda aynan rivojlantiruvchi ta'lim tushunchasini ishlatishga o'tish mumkin.

Bola, insonni o'qitish va rivojlantirishning bog'liqligi pedagogik psixologiya markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Uni ko'rib chiqishda "rivojlantirish" tushunchasining o'zi turli psixologik-pedagogik fanlarda keng tarqalganligini ta'kidlash muhim. Mazkur tushunchani aniqlashga nisbatan bir qancha yondashuvlar mavjud:

-rivojlantirish murakkab involyusion-evolyusion olg'a intiladigan harakat, uning borishida progressiv va regressiv intellektual, shaxsiy, hulq-atvorga oid, faoliyatli o'zgarishlar sodir bo'ladi ;

-rivojlantirish vaqt oralig'ida psixik jarayonlarning qonunga muvofiq o'zgarishi sifatida aniqlanadi, u ularning miqdoriy va tuzilmaviy qayta o'zgarishlarida ifodalanadi;

-rivojlantirish jismoniy, aqliy va ahloqiy inson o'sishi jarayonini bildiradi va tug'ma va o'zlashtirilgan xossalarning barcha miqdoriy va sifatiy o'zgarishlarini qamrab oladi;

-rivojlantirish deganda ta'lim faoliyati jarayonida shaxs tomonidan o'zlashtirilgan muayyan bilim, malaka, ko'nikma, harakatlar usullari bilan tavsiflanadigan ta'lim va tarbiya natijasida shaxs o'qiganligi darajasining qonuniy, yo'naltirilgan o'zgarishi tushuniladi.

Inson psixik rivojlanishi umumiy rivojlanishning tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi, bu – uning psixik hayoti mazmunining boyitilishi, quyi shakl va pog'onalaridan oliylariga olg'a harakatlanishi, ongli shaxsning tiklanishi.

O'quv vazifani aniq-amaliy vazifadan farqlash lozim. Masalan, o'quvchilar oldida she'rni yodlash vazifasi (amaliy vazifa) turishi mumkin yoki she'rni yodlashga o'rganish vazifasi turishi mumkin. Ikkinchi holda bola oldida haqiqatda o'quv vazifa turadi. O'quv vazifasining hal etilishi turli yo'llar bilan erishilishi mumkin. Bolalarga namuna-natijaga ko'ra aniq topshiriqni bajarish an'anaviy yo'lini taklif etish mumkin. Lekin bolani **usullar** bilan qurollantirib, ular orqali shu natijalarga erishishi mumkin. Bu holda bolalar bir qator **o'quv jarayonlaridan** yuzaga keladigan maxsus **o'quv harakatlarni** bajaradi. Harakatlar usulini bilish muvaffaqiyatli natijani ta'minlaydi, faoliyatga ma'no beradi, o'quvchini sub'ekt o'rniga qo'yadi, bu, o'z navbatida, maktab o'quvchisining ta'limotga bo'lgan qiziqishini rag'batlantiradi va qo'llab-quvvatlaydi. **O'z-o'zini nazorat qilish** harakatlari – tashqaridan beriladigan o'quv harakatlarini o'zaro bog'lash harakati. Maktab ishi amaliyotida nazoratga o'qitish o'qituvchiga to'g'ridan-to'g'ri taqlid qilish orqali kechadi, nazoratni shakllantirish beqiyos namuna va xatolarni o'lchab ko'rish orqali sezilarsiz amalga oshiriladi. Nazorat, odatda, oxirgi natijaga ko'ra amalga oshiriladi (Yakuniy mustaqil nazorat). Yakuniy mustaqil nazoratdan tashqari uning yana ikki turi ajratiladi: harakatma-harakat (qadamma-qadam, joriy) va istiqbolli (rejalashtiruvchi). **O'z-o'zini baholash** harakati bola tomonidan turli amalga oshirish bosqichlarida o'z faoliyatining baholanishi jarayonini tashkil qiladi. O'z-o'zini baholashning umumiy va muhim funksiyasi – **doimiy**. Psixologiyada ikki turdagi o'z-o'zini baholash ajratiladi: **retrospektiv**, ya'ni erishilgan o'z faoliyati natijalarining baholanishi, va **prognostik** sub'ekt tomonidan o'z imkoniyatlarining baholanishini bildiradi. Oxirgi holda bola vazifa shartini o'z tajribasi bilan o'zaro bog'lashi kerak. O'z-o'zini baholash mazkur turi refleksiya tayanadi: o'z imkoniyatlarini ajrata olish, tahlil qilish, vaziyat bilan o'zaro bog'lash. O'z-o'zini baholash va o'z-o'zini nazorat qilishni kichik maktab yoshida amalga oshirsa bo'ladi. O'quv faoliyati o'ziga xosligi yana shundan iboratki, uni amalga oshirish jarayonida maktab o'quvchisi nazariy bilimlarni o'zlashtiradi. Bir butun o'quv faoliyati tuzilmasi darhol shakllanmaydi, balki bir necha maktab yillari davomida va ayniqsa boshlang'ich sinflarda jadal amalga oshiriladi. Kichik maktab yoshida o'quv faoliyat boshqa faoliyat turlarida asosiy va etakchi bo'lib hisoblanadi. Uning keng va tizimli amalga oshirilishida boshlang'ich sinf o'quvchisi nazariy bilimlarni o'zlashtiradi; shu bilan birga unda hulq-atvorning ixtiyoriy ekanligi va o'ylab idrok etish va xotirani fikrlovchi qiladigan mavhum mulohaza yurituvchi fikrlash kabi kichik maktab yoshi asosiy psixik yangi hosilalar yuzaga keladi va rivojlanadi.

Ta'kidlanganidek, kichik maktab yoshida o'quv faoliyat boshqa bolalar faoliyati turlari orasida asosiy va muhim bo'lib hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan bajarilishi ularda "bosh psixik yangi hosilalarning va, avvalom bor, qonuniy predmetlar rivojlanishini yoritib berishga qaratilgan nazariy fikrlash asoslarining shakllanishini aniqlaydi".

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Давыдов В.В. О понятии развивающего обучения. - Томск, Пеленг, 1995.-Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. - М.: Знание, 1981.-96 с.
2. Ergasheva M, "The Role Of Mathematical Issues In Improving The Methodological Training Of Future Mathematics Teachers" 2021
3. Ergasheva M.B. "Feature of methodological preparation of future yelementary school teachers in teaching mathematical problems". Boston.USA. april 11-12.2019.
4. Ergasheva M."Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilarini rivojlantiruvchi ta'lim asosida shakllantirish metodlaring amaliyotga joriy etilishi"CARJIS.181-186.bet.
5. Ergasheva M."Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini rivojlantiruvchi ta'lim asosida shakllantirish metodlarini integratsiyalashning ta'lim metodlari".CARJIS.195-201 betlar.